

*В. І. Тимошенко,
доктор юридичних наук, професор
Національної академії Служби безпеки України*

Проблеми мотивації правової поведінки

Одним із найважливіших завдань сучасної юридичної науки є розроблення ефективних механізмів і юридичних засобів раціонального поєднання можливостей реалізації прав і свобод людини і громадянина та забезпечення законності і правопорядку в демократичній, правовій державі. В сучасних умовах демократія — це не тільки влада народу, а й справедливі, правові закони, демократично налаштовані, свідомі громадяни, які реалізують права і свободи, узгоджуючи свою поведінку з правом.

Можливості реалізації прав і свобод значною мірою зумовлюються здатністю і бажанням людей розуміти і засвоювати зміст правових норм, усвідомлювати їх необхідність та обґрунтованість. Саме від поведінки суб'єктів правовідносин суттєво залежать можливості реалізації права, а в кінцевому результаті — і характер правового впливу. Поведінка ж людей є складним утворенням. Оцінити її можна лише у взаємозв'язку людини з навколишнім світом, державою і суспільством, в якому вона живе, її безпосереднім оточенням. Поведінка завжди пов'язана з ціннісними установками людини — суб'єкта права, її правосвідомістю, на ній позначаються багато інших різнопланових чинників.

Серед чинників, що визначають поведінку людини у суспільстві і державі, чільне місце посідають мотиви поведінки окремо взятого індивіда — суб'єкта права. В одних випадках вони стосуються самої дії, в інших — наслідків, що настали, збігаючись при цьому з метою дії.

Визначення мотиву дає відповідь на запитання: чому людина діяла саме так, а не інакше?

Правова поведінка як поведінка соціально значуща, передбачена нормами права і така, що тягне за собою юридичні наслідки, має перш за все психологічні передумови, визначається численними індивідуальними чинниками і обставинами, що створюють можливості як саморегуляції поведінки, так і впливу на неї інших осіб або правових засобів. При цьому знання правових норм не завжди гарантує їх реалізацію. Індивід значною мірою сам регулює свою поведінку. В правовій поведінці суб'єкта права набувають об'єктивного вираження психічні процеси і механізми, що опосередковують правове регулювання.

Мотивація являє собою особливий вид детермінації людської поведінки різними чинниками. Залежно від їх характеру у психології розроблено низку теорій мотивації поведінки, серед яких найбільш поширені теорія потреб, теорія справедливості і теорія сподівань. В юридичній науці відсутня подібна класифікація мотивів поведінки, але їх чітке визначення сприяло б реалізації прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права. Враховуючи здобутки психології, можна пояснити необхідність реалізації законних інтересів суб'єкта права наявністю у нього такої потреби. Слід зазначити, що законні інтереси відіграють величезну мотиваційну роль для учасників правовідносин.

На особливу увагу з погляду необхідності запобігання правопорушенням, забезпечення законності і правопорядку заслуговують мотиви руйнівної, у тому числі протиправної, поведінки. Чинниками, що зумовлюють таку поведінку, можуть бути недоліки чинних правових норм, психологічні особливості індивіда, вплив зовнішньої ситуації, деформація правосвідомості, зокрема правовий нігілізм, інші обставини. Протиправна поведінка часто пов'язана з насильством. Прояви насильства слід розглядати як результат тих цінностей, які існують (або не існують) у суспільстві. Щоб зрозуміти, чому має місце насильство, необхідно дослідити соціальні умови, які породжують те, що саме у певному суспільстві і державі, у певний проміжок часу вважається насильством. Причиною останнього завжди є низький рівень правосвідомості. Люди вдаються до насильства тому, що їхні інтереси вступають у конфлікт з інтересами інших. Насильницький же спосіб розв'язання конфлікту обирається завдяки низькому рівню правосвідомості і відповідним культурним чинникам. Саме недоліки морального формування особистості призводять до протиправної поведінки. Цим обумовлена необхідність акцентувати увагу на моральних і психологічних проблемах мотивації правової поведінки індивіда — суб'єкта права як у процесі реалізації прав, виконання обов'язків, так і в проблемній ситуації, яка створюється зовнішніми чинниками, такими як примус, насильство. Вплив на правосвідомість суб'єкта права

примусу, зокрема насильства, взаємозв'язок примусу з юридичними наслідками поведінки, — ця проблема залишається однією із найменш досліджених у сучасній юридичній науці.

Показником деформації правосвідомості є правовий нігілізм. Його прояви можна знайти у запереченні ролі права і закону в суспільному житті, негативному ставленні до права, закону, правопорядку, порушенні правових норм, зневазі правоохоронних органів і державних установ. До правового нігілізму, як і до звільнення від моральних принципів держави, може призвести гіперболізація особливостей права і моралі. Розмежування цих категорій виводить на методологічні проблеми засад права, а також логічних підстав держави і громадянського суспільства. Припущення ж цінності права і моралі, невідповідність правової дійсності тим ідеалам, яких прагне індивід, сприяє появі морально-правового конформізму, що характеризується перш за все пасивним сприйняттям чинного законодавства, прав і свобод, демократії. Конформізм, як і додержання норм права за інерцією, не може забезпечувати надійну і стабільну поведінку. У суб'єкта права за таких обставин відсутня чітка особиста установка на додержання правових норм. Отже, у разі зміни ситуації на протилежну його поведінка із правомірної може змінитися на неправомірну. В основі морально-правового конформізму стоїть особистісна деформація як негативний прояв, що має наслідком девіантну поведінку, вдаючись до якої суб'єкт права порушує загальноприйняті норми і правила. Адже на праві і моралі позначаються такі оцінні категорії, як обов'язок, відповідальність, основу яких становлять особисті переконання індивіда. Засобами подолання морально-правового конформізму мають стати ефективна законодавча політика і правове виховання населення.

У сучасних умовах, коли відбувається розширення меж правомірної поведінки суб'єктів правовідносин, у тому числі за рахунок форм, які раніше не визнавалися чинним законодавством правомірними, виникає необхідність перегляду багатьох традиційних теоретико-методологічних підходів у дослідженні мотивації поведінки. Для глибокого проникнення в сутність мотивації юридична наука мусить урахувати досягнення психології, філософії, соціології, інших наук, що дасть можливість визначити механізми саморегуляції особистості, які створюють умови для сприйняття нею нормативно-правових приписів, готовність реалізувати свої суб'єктивні права та виконувати юридичні обов'язки. Перед юридичною наукою постає завдання визначити і дослідити приховані механізми впливу на правосвідомість, а відтак, і на поведінку суб'єктів права. Знання цих механізмів дозволить нейтралізувати вплив різноманітних негативних чинників, сприятиме утвердженню законності і правопорядку в державі, розв'язанню ключових проблем державотворення і правотворення, становленню демократії.